

CULTURAL ASSOCIATIONS FROM TIMISOARA DURING THE END OF NINETEENTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY. SOCIAL IMPLICATIONS

Alin Cristian SCRIDON

West University of Timișoara

Abstract: Cultural actions were plenty in numbers and of good quality during the 1867-1918 period. They were organized by Gatherings and Associations of tens maybe sometimes hundreds of people with cultural concerns. From the middle of the XIXth century they will imprint a mass character to the cultural act, through the orientation or allurements to large social categories. They will have a special significance in pinpointing the cultural movement of Timisoara and the continuity of a distinct cultural profile. The living proof is inserted in the Order of organization of different Reunions and Associations (Romanian, German, Hungarian, etc.) housed by the National archive of county department – Timisoara.

Keywords: Timisoara, Cultural associations, National archive, Theology, Talmud.

Acțiunile cu caracter cultural au fost foarte numeroase în perioada 1867-1918 și de bună calitate. Au fost organizate de Asociații și Reuniuni, care cuprindeau zeci, poate uneori sute de persoane cu preocupări culturale. De la mijlocul veacului al XIX-lea, ele vor imprima actului cultural un caracter de masă, prin atragerea sau orientarea spre largi categorii sociale. Vor avea o însemnătate deosebită în afirmarea mișcării culturale timișorene și în conturarea unui profil distinct al fenomenului cultural din Timișoara. Dovada vie a fenomenului este inserat în *Statutele de organizare* a diferitelor Asociații și Reuniuni (române, germane, maghiare etc), găzduite de *Direcția Județeană a Arhivei Naționale – Timișoara*.

a) Societatea pentru promovarea literaturii maghiare – Arany János (de limbă maghiară)

Un rol important în viața literară maghiară la începutul secolului al XX-lea în orașul Timișoara l-a avut importanta societate „Arany Janos”¹. Înființarea societății a fost precedată de numeroase demersuri făcute în acest sens². Intenția fondării unei societăți beletristice care să coaguleze în jurul ei activitatea literară din comitatul Timiș, apare ca o firească „necesitate a unei idei nutrită demult, pusă în slujba îngrijirii și a servirii literaturii naționale”³, afirma primarul orașului, dr. Telbisz Károly cu ocazia ceremoniei de deschidere a societății din 10 ianuarie 1904. Această idee nu este nouă, existând numeroase demersuri și apeluri anterioare întreprinse de intelectualitatea maghiară timișoreană. Redactorul Áldor Imre – un critic literar – abordează această temă pentru prima oară la sfârșitul anilor 1870 în ziarul *Délmagyarország*. Este urmat de Czirbusz Géza – cadru didactic la Universitatea din Budapesta și Mártonffy Márton (inspector școlar).

¹ Direcția Județeană a Arhivei Naționale – Timiș (în contin. D.J.A.N.T.), Timișoara, *Fond Primăria Orașului Timișoara*, Dosar 24/1903, f. 1.

² *Ibidem*.

³ Telbisz Károly, *Dr. Telbisz Károly 25 évi polgármesteri működése alatt elmondott beszédei*, Editura Uhrmann Henrik, Timișoara, 1910, p. 233.

*Prevederi cuprinse în prima pagină a Societății

În urma îndemnurilor inspectorului școlar al comitatului de Hunedoara, Dénes Karoly, publicate în *Délmagyarországi Közlöny* în 1902 – 1903, dr. Szentklárai Jenő și Szabolcska Mihály (unul dintre cei mai apreciați scriitori moderni din Ungaria), membrii distinși ai Academiei Maghiare din Budapesta înființează societatea în octombrie 1903⁴. Cu ocazia congresului de înființare se sublinează dorința de a transforma Timișoara într-un centru dedicat literaturii maghiare și și cultivării ideilor naționale în spiritual operelor lui Arany János.⁵ Societatea ia ființă cu 40 membrii activi, președinte fiind ales dr. Szentklárai Jenő (din 1909 devine președinte onorific), funcția de vicepreședinte revenindu-i lui Szabolcska Mihály (cel care preia președenția societății în 1909), iar cea de prim-secretar lui Dénes Karoly, secretar - Mészáros Jenő, casier – Bellai József. Începând cu 11 februarie debutează cursurile literare. Statutele au fost aprobate în data de 15 octombrie 1903 și definesc principiile de organizare⁶.

Membrii societății au fost și personalități de prestigiu din viața culturală, științifică și politică a vieții Timișoarei și Ungariei care au imprimat un anumit caracter elitist Reuniunii, dar și o orientare spre actul cultural autentic, valoros⁷.

⁴ D.J.A.N.T., Timișoara, *Fond Primăria Orașului Timișoara*, Dosar 24/1903, f. 4.

⁵ Borovszky Samu, *Temes vármegye monografiája*, Budapesta, 1911, p. 208.

⁶ D.J.A.N.T., Timișoara, *Fond Primăria Orașului Timișoara*, Dosar 24/1903, f. 4-5.

⁷ I. Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Editura Mirton, Timișoara, 2002, p. 426.

*Semnăturile și ștampilele ministerului de resort și a noii conduceri a Societății (1909)

Printre membrii onorifici s-au numărat: Appony Albert (grof), Mikszáth Kálmán, Berczik Árpád, dr. Herczeg Ferenc, Mólnar Viktór, dr. Ortway Tivadar, dr. Telbisz Károly ș.a.m.d.

Din prevederile statutare reiese că scopurile asociației erau „promovarea și îngrijirea literaturii maghiare în Ungaria de Sud prin următoarele măsuri: organizarea de conferințe literare și estetice, organizarea de festivități literare, publicarea operelor sau lucrărilor ale celor mai de seamă scriitori din Ungaria de Sud, publicarea unui organ de presă pe teme beletristice, culturale și estetice, menținerea relațiilor cu alte organizații de același tip (art. 1).⁸

Activitatea concretă a societății se rezuma la propagarea și cultivarea cultului lui Arany János; popularizarea și prezentarea permanentă a operelor sale unui public cât mai larg. Pe lângă acestea, societatea își propunea și promovarea și revigorarea beletristicii, gramaticii, istoriei literare, criticii literare și articolelor de specialitate.⁹ Se dorea ca societatea să aibe o activitate literară permanentă, de aceea se publicau expunerile și lecturile citite cu ocazia seratelor literare sau publicarea lucrărilor altor scriitori din Ungaria de Sud (art. 3). Publicația anuală se va intitula „Az Arany János Társaság Könyvei” (cărțile societății Arany János).

Societatea Arany János avea și alte activități¹⁰: publicarea de concursuri; organizarea de expoziții artistice; premiera, după posibilități a lucrărilor cele mai bune etc.

În ceea ce privește alegerea noilor membrii, aceasta se făcea pe baza a cel puțin două propuneri ale membrilor permanenți. Noii membrii își ocupau locul după ce își citeau lucrările în fața auditoriului (art. 4).

Ștampila societății era compusă din pasărea turul, care ține în cioc o coroană de lauri, cu inscripția „Arany János Társaság 1903”. Societatea își avea sediul în Timișoara¹¹.

Societatea Arany János avea în componența sa membrii de onoare, fondatori, membrii ordinari și membrii simpatizanți. Membrii onorifici puteau deveni persoanele care aveau merite deosebite în literatură și erau propuși de cel puțin doi membrii ordinari. Cetățenii străini puteau deveni membrii onorifici doar în cazul în care au obținut merite deosebite în

⁸ D.J.A.N.T., Timișoara, *Fond Primăria Orașului Timișoara*, Dosar 24/1903, f. 3.

⁹ Șt. Pascu, I. Zăhău, A. Țintă, *Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p. 153.

¹⁰ D.J.A.N.T., Timișoara, *Fond Primăria Orașului Timișoara*, Dosar 24/1903, f. 3.

¹¹ *Ibidem*, f. 7.

propagarea estetică a literaturii maghiare, însă cu acordul Ministerului de Interne (art. 6). Membrii fondatori plăteau suma de 200 de coroane în contul asociației, sumă ce putea fi achitată în rate de 40 de coroane. Membrii ordinari puteau fi toți cei care aveau activitate estetică și literară atât în Timișoara, cât și în provincie (art. 6). În cazul în care rămâneau locuri vacante, se alegeau noi membrii, iar pentru aceasta era nevoie de propunerea scrisă a unui membru permanent și votul majorității absolute. Membrii simpatizanți plăteau suma de 5 coroane annual.

În ceea ce privește alegerile, se proceda astfel: se trimitea o circulară tuturor membrilor, în care sunt îndemnați de președenție să propună noi candidați. Noii membrii erau obligați să-și confirme locul în decursul unui an, cu ocazia investirii ei urmând să-și citească una din lucrările sau dizertațiile literare, care urmează să fie publicate în revista societății.

La articolul 9 – sunt incluse precizări privind conducerea societății. Aceasta era compusă din următoarele funcții¹²: președinte; vicepreședinte; secretar; trezorier; bibliotecar; jurist. Mandatul lor dura trei ani, fiind aleși doar pe baza votului absolut.

Statutele menționau existența unei *Comisii critice*. În afara președintelui, mai cuprindea trei membrii. Aceștia erau aleși din rândul membrilor sau din rândul criticilor literari. Ea era responsabilă de menținerea nivelului înalt al publicațiilor și totodată de analizarea lucrărilor literare.

Alte prevederi stabileau diferite criterii privind activitatea. *Conferințele literare* de pildă se țineau în fiecare lună, în afară de lunile iulie, august și septembrie, și erau deschise publicului.

Referitor la condițiile de organizare a unor concursuri literare (art. 13), societatea stabilea temele de concurs cu ocazia ședințelor plenare. Aceste teme erau redactate în urma propunerilor făcute de președintele asociației și de comisia critică. Aceste teme erau formulate în așa fel încât cel puțin una dintre ele să se refere la activitatea literară a lui Arany János. Lucrările de concurs reprezentau proprietatea asociației și se păstrau la arhivele asociației (art. 16).

Deschiderea cursurilor literare a fost surprinsă în ziarele locale *Délmagyarországi Közlöny*¹³ și *Havi Közlöny*¹⁴. Importanța acestui eveniment marcant a fost subliniat în cuvântul de deschidere de către dr. Szentklárai Jenő, președintele Asociației și de Szabolcska Mihály în calitate de vicepreședinte.

În anul 1909, în ziua de 9 martie, este surprinsă una dintre activitățile Asociației de către organul de presă timișorean *Délmagyarországi Közlöny*¹⁵:

- O *Serată literară*¹⁶ organizată de **Societatea pentru promovarea literaturii maghiare – Arany János**. Manifestarea a fost găzduită de sala festivă a școlii confesionale maghiare din Timișoara-Iosefin. O parte din încasări urmând a fi donate comunei bisericesti pentru *arangiamentul intern al bisericii romano-catolice*.

b) Asociația pentru promovarea artei teatrale maghiare din Timișoara (de limbă maghiară)

Asociația pentru promovarea artei teatrale maghiare din Timișoara ființează în anul 1890. Teatrul, alături de celelalte manifestări culturale, erau mijloacele cele mai prielnice pentru a susține consolidarea stăpânirii maghiare. Se poate ușor observa că majoritatea Statutelor sunt a unor Asociații de limbă maghiară, cu toate că așa cum reiese din statistici

¹² *Ibidem*, f. 9.

¹³ *Vezi Délmagyarországi Közlöny*, Timișoara, 1904.

¹⁴ *Vezi Havi Közlöny*, Timișoara, 1904.

¹⁵ *Vezi Délmagyarországi Közlöny*, Timișoara, 1909.

¹⁶ *Ibidem*, 1909, nr. 10, p. 6.

maghiarii nu aveau un procent dominant în Banatul istoric. Se poate aprecia că unele Asociații pentru promovarea limbii maghiare puteau avea și susținere financiară de la stat. Aprecierea noastră se întemeiază pe anumite atitudini ale guvernului dominat de a marginaliza ideea de românism.¹⁷

La rubrica „știri” a cotidianului *Temesvari Szinpad*¹⁸ găsim informația că „Asociația pentru promovarea artei teatrale maghiare din Timișoara” organizează un spectacol cu reprezentare teatrală în Fabricul Timișorii. Este prezentat și programul¹⁹. După spectacol era programată *Adunarea generală a Asociației* din Timișoara care a avut loc în data de 2 martie 1902 – ne spune rubrica amintită – în localul reuniunii din Fabric. Printre obiectivele întâlnirii: raportul despre starea reuniunii pe anul care trecuse – 1901; raportul bibliotecarului; raportul casierului; stabilirea bugetului și a taxelor membrilor ș. a. m. d.

Asociația și-a propus urmărirea următoarelor scopuri: promovarea și generalizarea artei teatrale maghiare la Timișoara; sprijinirea morală și materială a ansamblelor maghiare de teatru care satisfac pretențiile auditoriului maghiar; trezirea interesului cetățenilor nevorbitori de limbă maghiară față de teatrul maghiar; analizarea lucrărilor trimise în urma anunțării temelor de concurs către asociație.²⁰

c) Asociația pentru promovarea limbii maghiare (de limbă maghiară)

Așa cum suntem anunțați din titlu, principalul scop al asociației era promovarea limbii maghiare²¹. Anul ființării este 1882. Începând cu acest an se organizau cursuri de limbă și literatură maghiară atât pentru adulți cât și pentru copii. Se prevedea ajutorarea școlilor maghiare, cât și a grădinițelor și premiarea acelor elevi care au merite deosebite în însușirea limbii maghiare, ajutorarea elevilor săraci cu manuale maghiare etc.²²

Organizarea cursurilor este detaliată în unele ziare timișorene, care ne îndemneau a studia limba și literatura maghiară. Unul dintre aceste ziare este *Délmagyarországi Közlöny*²³, care precizează că toți banii colectați vor fi alocați achiziționării de cărți în limba maghiară.

¹⁷ În lucrarea regretatului mitropolit Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar. În vremea lui Miron Romanul 1874-1898, după acte, documente și corespondențe*, apărută la Sibiu în anul 1986, ne-a atras atenția scrisorile adresate de Miron Romanul (pe atunci mitropolit la Sibiu) nu numai Împăratului ci și Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Trefort Agoston, solicitând remunerația pe care o avuse mitropolitul Andrei Șaguna în cuantum de 12.000 de florini (p. 34-44) și „promisă” arhiepiscopului Sibiului oricare ar fi fost el. Ei bine, Miron Romanul nu a prea primit fonduri din partea stăpânirii și era obligat să trăiască așa cum poate. El era nemulțumit că celelalte culte aveau bani nu numai pentru cele necesare ci își permiteau financiar și „luxul” de a organiza diferite manifestări culturale și de promovare a Bisericii. Trebuie menționat faptul că numărul credincioșilor români ortodocși erau net superior, excluzând ideea că „colegii” ierarhi ai mitropolitului Miron Romanul desfășurau toate acele manifestări din fondurile proprii. Erau bine susținuți financiar. Această încercare de marginalizare a ortodocșilor a fost în cele din urmă în detrimentul stăpânirii. Circulara cu numărul 2362 din 10/22 aprilie 1896 dată de mitropolitul Miron cu prilejul *sărbătoririi mileniului sosirii ungarilor în Panonia și în Transilvania*, document de atitudine românească, ierarhul ortodox, spre deosebire de ceilalți, este vădit împotriva acestor manifestări, subliniind că poate participa oricine, *nu însă ca reprezentanți ai Bisericii noastre* (s.n.). Circulara a produs „valuri”, fiind subiect de discuție între Maiestatea Sa și mitropolitul Greco-catolic, Victor Mihalyi (p. 153-162).

¹⁸ *Vezi Temesvari Szinpad*, Timișoara, 1901.

¹⁹ *Ibidem*, IX, 1902, p. 3.

²⁰ D.J.A.N.T., Timișoara, *Fond Primăria Orașului Timișoara*, Dosar 1/1890, f. 1.

²¹ *Ibidem*, Dosar 17/1882, f. 1.

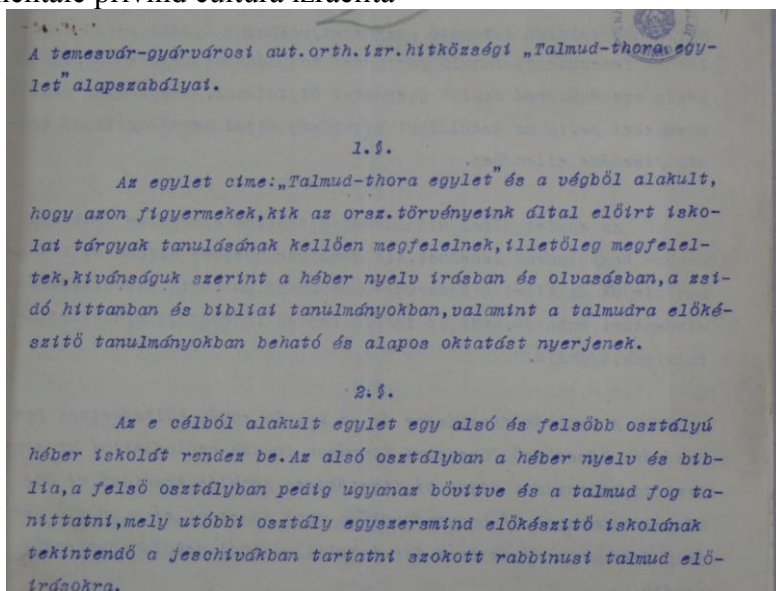
²² *Ibidem*.

²³ *Délmagyarországi Közlöny*, Timișoara, 1900, nr. 4, p. 2.

Toate manualele cumpărate cu acest prilej vor fi distribuite elevilor cu situație materială dificilă.

d) Asociația Talmud - Thora a comunității izraelite ortodoxe autonome din Timișoara – Fabric (izraelită)

Asociația Talmud – Thora avea scopul de a pregăti băieți de origine izraelită (cei care au obținut rezultate bune în materiile predate în școală) în citirea limbii ebraice, a religiei mozaice, în studiile biblice, precum și în studiile pregătitoare ale Talmudului. Obiectivul urmărit era dobândirea de cunoștințe și formarea unui ansamblu de idei pătrunzătoare și fundamentale privind cultura izraelită²⁴

*Prevederi cuprinse în prima pagină a Societății

În statutele Asociației, aprobate în data de 28 septembrie 1908, figurează următoarele prevederi (art. 3)²⁵: să se organizeze școli evreiești primare și gimnaziale. În școala primară urmând a se preda limba ebraică și biblia, iar la gimnaziu aceleași materii dar în mod mai complex, precum și talmudul. Gimnaziul era considerat totodată și școală pregătitoare necesară pentru cunoștințele preliminare ale legilor rabinice predate în jeschive; cursurile organizate de Asociație în școlile Talmud – Thora trebuiau structurate cu deosebită atenție în privința programei școlare, pentru ca elevii să poată satisface pretențiile din școlile de stat, comunale sau confesionale pe care le frecventează; nu se predau materii laice (conform dispoziției 20521 al ministerului regal maghiar de interne din anul 1877), iar elevii sub 15 ani sunt obligați să frecventeze cursurile obligatorii ale școlilor de stat; se poate înscrie în această formă de activitate orice elev de origine ebraică și aparținător al oricărei nuanțe a religiei mozaice cu condiția de a frecventa cursurile unei școli de stat, precum și copiii din provincie. În cazul în care părinții acestora nu beneficiază de o stare materială bună, erau scutiți de plata taxelor de înscriere. În cazul familiilor cu posibilități financiare aceștia plăteau taxa stabilită de comisia școlii.

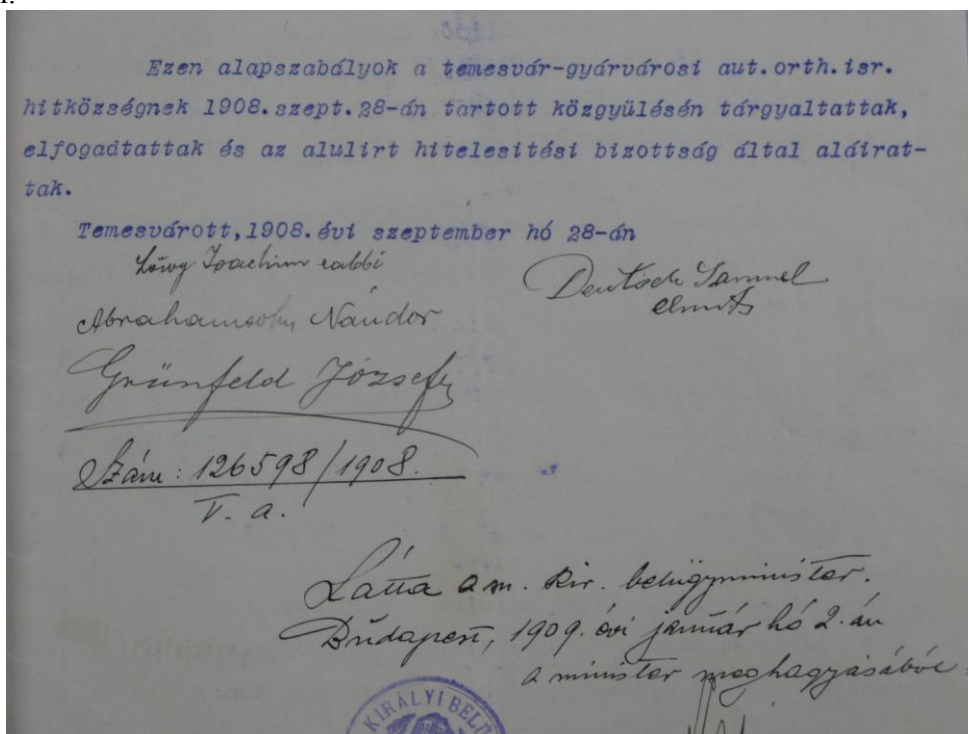
Asociația accepta ca membru orice evreu care atesta un caracter ireproșabil²⁶. Cei care plăteau suma de 100 de coroane erau automat considerați ca și membrii fondatori, sumele acestea urmând a fi vărsate în *case de dobândă* sau investite în imobile. De asemenea,

²⁴ D.J.A.N.T., Timișoara, *Fond Primăria Orașului Timișoara*, Dosar 17/1908, f. 1.

²⁵ *Ibidem*, f. 2.

²⁶ *Ibidem*, f. 3-4.

numele membrilor de excepție era imortalizat pe plăcuțele commemorative din instituție, iar la comemorarea decesului se țineau ceremonii de rugăciuni pentru mântuirea sa. Funcția președintelui onorific o ocupa permanent rabinul comunității autonome izraelite ortodoxe din Timișoara – Fabric (la acea dată Lévy Joáchim), președinte executiv fiind numit Deutsch Sámuel.

*Semnăturile și ștampilele ministerului de resort și a președinților Asociației la aprobarea acestuia la 28 septembrie 1908 (Lévy Joáchim – președinte onorific; președinte executiv Deutsch Sámuel)

e) Societatea de cultură și lectură, Timișoara – Iosefin (cu caracter multinațional)

Înființată la 19 ianuarie 1878. Conform prevederilor statutare, scopul societății era de „a promova relațiile culturale dintre persoanele care se străduiau să se perfecționeze fără deosebire de naționalitate sau confesiune” (art. 2)²⁷. Statutele prevedeau măsuri concrete prin care se urmărea atingerea acestui scop:

- impulsionarea membrilor spre progresul cultural;
- ridicarea nivelului de pregătire în domeniul propriu de muncă;
- oferirea de ajutor pe plan material;

Ca forme de activitate asociația urmărea înființarea unei biblioteci; organizarea unor cursuri și serate de lectură de mare popularitate, instruirea membrilor de către specialiști din diferite domenii de activitate²⁸.

Statutul stipula drepturile dar și obligațiile membrilor Asociației, între care menționăm²⁹:

- propunerea de teme și direcții de urmat și dezbaterile lor în cadrul ședințelor;
- participarea la cursuri;

²⁷ D.J.A.N.T., Timișoara, *Fond Primăria Orașului Timișoara*, Dosar 2/1878, f. 1.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 2.

- folosirea în mod activ a bibliotecii;
- să fie de cel puțin un an membru;
- să plătească cotizația.

Începând cu 16 ianuarie 1899 președinte al Asociației este ales primarul Telbisz Károly³⁰. Acesta își afirmă recunoștința pentru munca depusă în cei 20 de ani de activitate, de către membrii Asociației, asigurându-i totodată că se va strădui pentru a dezvolta o muncă cât mai constructivă.

Activitatea *Societății de cultură și lectură, Timișoara – Iosefin*, coordonată de primarul orașului, Telbisz Károly, a fost dezbătută în cotidianul *Controla*, sub titlul „O seară plăcută”. Ziarul amintește de „Serata de lectură organizată de Societate”. La acest eveniment a participat și Dr. Maria Putici, soția protopopului Timișoarei care „și-a dat toate silințele ca petrecerea să reușească pe deplin”. Suma de 600 coroane încasată cu acest prilej sunt destinați copiii săraci.³¹

Reuniunile culturale prezentate au promovat tradițiile și obiceiurile atât de bogate și diversificate din Banatul istoric. Activitatea lor a fost importantă, având o contribuție esențială la păstrarea datinilor și comorilor culturale, reflectate în fiecare etnie din Timișoara. Prin intermediul *Societăților de cultură*, timișoreanul a fost obișnuit să scrie și să citească, să prețuiască cartea, apoi a fost coordonat să se încadreze într-o muncă disciplinată, îndreptată spre aprecierea valorilor comune. Contribuția lor a avut un impact semnificativ în adâncirea filonului bogat al teatrului și creației literare.

BIBLIOGRAFIE

A. Fonduri arhivistice

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Timiș, Timișoara, *Fond Primăria Timișoara* (D.J.A.N.T.);

B. Periodice de la începutul secolului al XX-lea

Controla, Timișoara, 1904;
Délmagyarországi Közlöny, Timișoara, 1900, 1904, 1909;
Havi Közlöny, Timișoara, 1904;
Temesvari Szinpad, Timișoara, 1901, 1902;

C. Lucrări generale

Borovszky, Samu, *Temes vármegye monografiája*, Budapesta, 1911;

Munteanu, Ioan;
 Munteanu, Rodica *Timișoara. Monografie*, Editura Mirton, Timișoara, 2002;

Pascu, Ștefan; Zahiu,
 Ioan; Țintă, Aurel

³⁰ *Ibidem*, f. 3.

³¹ *Controla*, Timișoara, 1904, nr. 80, p. 2.

Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi, Timișoara, 1969;

Telbisz, Károly,

Dr. Telbisz Károly 25 évi polgármesteri működése alatt elmondott beszédei, Editura Uhrmann Henrik, Timișoara, 1910;